

Natmandens endeligt

Af Søren Mulvad

I »Ribe Bys Historie 1660-1730« fortælles om, hvilke kvaler stadens markmand havde med at begrænse den uhyggelige kvægpests ødelæggelser i 1720'ernes første halvdel.

Vi er nok klar over, at kvægpesten sandsynligvis har været smitsom, og at man ikke kunne tage de nødvendige forholdsregler for at hindre udbredelsen i 1700-tallet. Begrebet *smitte* havde sikkert en stærkt klingende biklang af trolddom, forgørelse for samtidens almue, hvilket det følgende skal vise.

Det var på daværende tidspunkt næppe mere end 70 år siden, at man havde brændt den sidste heks mellem Galgebakkerne nord for staden. Anne Bruds blev brændt som den siste i 1652, og øvrigheden befattede sig officielt ikke længere med trolddomssager, undtagen de blev etiketterede med begrebet overtro. Men herfra og til almuens forestillingsverden var længere end 7 mile.

Samfundet var stærkt og tydeligt opdelt i sociale lag, hvor grænserne imellem de øverste kunne usynliggøres ved hjælp af penge, verdslig eller kirkelig magtbeføjelse. Men mellem de nederste lag var stærke skranker. Især det nederste lag: Natmændene eller rakkerne, nød almindelig afsky. De var pariaer, udstødte og urørlige i bogstavlig forstand. Der arbejdedes med begrebet »en ærlig Dannemand«, når der skulle vidnes for retten. Dette begreb var ikke en løs floskel, men en håndgribelighed i modsætning til en »uærlig«. Uærlig var enhver, som beskæftigede sig med snavset arbejde, skorstensfejning, tømning af la-trinkuler, bortkørsel af skarn, indfangning og aflivning af løse hunde og svin og fremfor alt en-

hver kontakt med døde eller selvdøde dyr. Alt arbejde af denne art varetoges af rakkerne, eller natmændene som de kaldtes. Natmandsproletariatet var desværre nødvendigt, men hvorfra kom denne kaste? Ja, enhver, som var født af rakkerslægt var selyskrevet rakker. Men standen rekruttede nye medlemmer fra forbryderverdenen. En hængefærdig kunne til tider frelse livet ved at love at gå bøddelen til hånd fremover. Deserterede soldater kunne gå i rakkertjeneste og blev så urørlige, da ingen alligevel ville tjene sammen med ham i noget kompagni. Der er beretninger om, at en spidsrodsdømt soldat har friet sig for straf ved i en hast at berøre en selvdød hest. Så var han rakkermærket, og ingen af »kammeraterne« ville så meget som røre ham med en kæp, af frygt for at blive smittet af urenheden. Intet under da, at det kunne være svært for en rakker at få sit barn døbt. Hvem skulle bære det? Det fortælles fra jyske kirker, at rakkerens barn blev rakt fra arm til arm fra kirkedøren til døbefonten, for at alle i menigheden på den måde »blev lige gode om det«, og den ene altså ikke havde noget at lade den anden høre bagefter. På samme måde ved Den hellige Nadver. Det fortælles, at rakkerne fik Jesu Blod skænket i alterkalkens fod, for at ikke kalken skulle blive uren af hans læbers berøring. Selvfølgelig var den nederste stol i kirkerne forbeholdt dette natmandsslæng. Dette vides fra mangfoldige jyske kirker, og med sikkerhed fra Seem.

Der blev udstedt kongeligt påbud om, at ingen måtte undslå sig for at stå fadder til et rakkerbarn, hvilket Ribes Mestermænd benyttede til at indby-

Samfundets underste lag har sjældent været model for vore kunstnere. Først i midten af forrige århundrede begyndte en romantisk interesse at vågne, måske som følge af St. St. Blichers beskrivelser. Her en natmand, tegnet af Chr. Dalsgård 1856. (Efter H. P. Hansen: Jyske skjøjere og rakkere).

de stadens fornemste borgere, i alt 22, til faddere. Han håbede nok, at de fornemme borgere ville give gode faddergaver. Men ikke alle havde den frækhed og det mod. I Ribe Domkirkes kirkebog står 1692 om natmandens barnedåb: »Faddere ingen, og bar han selv barnet«. Efter det ovenfor fortalte, er det ikke underligt at almuen tillagde rakkerne alskens uhyrligheder i retning af smittemuligheder. Når et ærligt menneske ikke kunne røre en rakker uden at blive uren, hvorfor skulle det samme så ikke ske med et kreatur?

Nu er Ribe Tingbog for 1720'erne temmelig vandskjoldet, og derfor vanskelig at læse. Det har været muligt at sammenstykke følgende beretning fra stadens markmand om hans mening om kvægestens årsager:

Natmanden Frands Nielsen, eller Frands Natmand, som han oftest kaldtes i daglig omtale, havde ofte været set på marken om natten, hvor

han »til mistænkelige tider overkappede vor fædrift«. Det vil sige, at han krydsede den sti, hvor stadens kreaturer blev drevet ad. Dertil havde han ikke nedgravet de pestdøde kreaturer dybt nok efter markmandens skøn, »men ikkun tilkastet dem med et ganske tyndt lag«, trods det, at nedgravningen blev overvåget af tilsynsfolk. Markmanden mente, at Frands Natmand sneg sig ud på marken om natten og gravede kreaturådslerne op »for at tage huden med mere til egen fordel«. Altså skal han have solgt huden. På grund af den ringe nedgravning kunne svinene rode sig ned til ådslerne og gnave i dem, og på den måde bære smitten med sig. Markmanden havde også været vidne til, at Frands Natmand ved højlys dag havde slået en kvie ned og flået den. Der underforståes så, at han burde have gjort det om natten. Men ikke nok med hans færden på marken, han havde også »brugt mund mod præsident Worm og andre godfolk, når noget havde været imod hans vilje«. Det var ilde at sætte sig op imod den af Gud indsatte øvrighed og på den måde trodse Luthers og kirkens lære.

Da markmanden havde aflagt beretning for retten, kom Maren, sal. Terminus Raagers frem med en erklæring om, at Frands Natmand »udi forrige (kvæg-)svaghedstid løb omkring min port, hvor han af en af mine tjenestepiger blev set, og tilspurgt, hvad han havde der at bestille, hvorpå han i en hast sprang over diget og løb bort. Om andendagen fulgte den skadelige effekt, at et af mine svin kom (i klemme) under porten og straks derpå døde«. Erklæringen smager stærkt af, at Terminus Raagers enke har natmanden mistænkt for at have forgjort enten svin eller port.

En af stadens krokoner trådte derpå frem med en helt jordnær beretning om, hvorledes Frands Natmand var kommet ind i hendes hus på Torvet og havde købt en pot øl. Han kom i skænderi med et par andre krogæster, og truede ad dem med sin rakkerkniv. For ikke at komme i fysisk berøring med kniven, fortrak disse andre gæster ud på ga-

den, mens Frans Natmand fulgte efter dem mens han råbte og skabte sig som en afsindig. Da gæsterne var vel ude, lukkede krokonen døren, hvorpå Frands slyngede tre knive imod døren »til vort hus' beskæmmelse«. Han smadrede ølkruset mod gaden og buldrede på vinduerne. »Med forfærdelig hujen og skrigen gik han om på Torvet og øvede skammelige gerninger mod øvrigheden og indslog præresident Worms vinduer«. Andre vidner så senere samme dag, hvordan han råbte og gebærdede sig, kastede sten mod byfogdens vinduer og teede sig som et vildt menneske. Frands Natmand ruskede en rulle lærred fra byskriveren og slæbte den efter sig i gadesølet og slap den først ved Gillesen Stadstjeners gadedør i Grønnegade. Andre borgere havde måtte låse deres døre for at værgе sig mod den afsindige.

Et nyt vidne, Mads Eriksen Kamp, fortalte om, at Frands engang havde gået på Skibbroen medens Mads Kamp arbejdede i en pram ved bolværket. Frands havde bl.a. pillet ved en vogn med jernbeslag. Mads Kamp havde bedt ham holde sine fingre fra den, hvorefter Frands svarede »med skammelige, forsmædelige og ærerørige ord« og anfaldt Mads Kamp så denne måtte flygte op i byen, hvor han blev lukket ind hos byfogden.

At det anførte, kan vi regne ud, at natmanden sikkert var psykotisk, eller på anden måde utilregnelig. Om det var en karakterbrist hos ham, eller om han er blevet frustreret efter et helt liv som paria og samfundets udskud, kan vi ikke afgøre. Men vi kan læse meget om 1700-tallets borgeres holdning til rakkerne.

Grunden til, at bytinget var så interesseret i Frands Nielsen Natmands forhold var, at han blev skudt i Seem Annexpræstegård den 6. februar 1723. Drabsmanden hævdede, at der var tale om et vådeskud, og for at sværte natmanden mest muligt og undskylde sig selv, lod han indhente vidneudsagn fra mange kanter. Som det ses, var det ikke svært at få folk til at udtale sig.

Anders Jørgensen, der var forpagter på Seem

Barselstuer gav altid anledning til forsamling af mange kvinder. Vi kender det fra Holbergs komedie af samme navn, og her en barselstue efter træsnit af Joost Amman, det 16. årh. (Fra Troels Lund: Dagligt liv i Norden i det 16 årh.).

Annexpræstegård, havde om aftenen den 5. februar slæbt en hest ud af sin stald og om bag laden. Han påstod senere, at den havde været døende, men dog i live da han slæbte den ud. Såfremt han virkelig skulle have slæbt en død hest væk, og det var blevet opdaget, havde han straks stillet sig selv og sin familie udenfor det gode selskab, så vi må gå ud fra, at hesten virkelig var levende. Herom skulle siden rejses tvivl. Inden det videre forløb rides op, skal lige indskydes den bemærkning, at Seem Annexpræstegård administrativt ikke hørte til Ribe Amt, men var en såkaldt Haderslevhusisk gård, som altså skulle lyde øvrigheden i Haderslev.

Morgen derefter lavede Anders Jørgensens kone til barsel, en begivenhed som straks tiltrak en stime madammer, både fra Seem og Ribe. Anders Jørgensen har sagtens opført sig ligeså hjælpløst og kluntet som enhver anden barselkones mand, at en af de tilstedeværende koner lokkede ham ud af huset under påskud af, at han skulle skyde nogle spurve, som hun kunne bruge til middagsmad. Han ladede sin bøsse med spurve-

hagl og gik ud. Straks udenfor døren hørte han en forskrækkelig råben og regeren omme fra sin lade. Han var bange for at konen i huset skulle blive skræmt, og han gik om for at se, hvad der var på færde. - Deromme stod Frands Natmand - uindbudnen - og flåede den døde hest. Noget derfra, ved Seem bys teglovn stod en flok mennesker, og holdt øje med ham. De turde øjensynlig ikke nærme sig. Frands Natmand var sagtens rasende over, at en oplagt forretning for ham ikke var kommet til han kundskab på reglementeret måde, for han råbte straks op, da Anders Jørgensen viste sig:

»Du skalst blive ligeså god, som jeg er, du og dine børn og børnebørn. Du Haderslevhusrækker«.

Frands Natmand mistænkte altså forpagteren for at have slæbt et ådsel ud, og derved gjort sig skyldig i rakkerarbejde. Frands Natmand truede ad Anders Jørgensen med sin rakkerkniv, og gik frem imod ham. Anders Jørgensen værgede for sig med bøsseløbet, - og pludselig gik skuddet af! Spurvehaglens sprøjtede ind i Frands Natmands lår og underliv. *»Redder mit liv. Redder mit liv!«* råbte rakkeren, greb sig i låret, og faldt straks død til jords.

Vi skal ikke opholde os ved den omstændelige retshandling, men blot se et enkelt spørgsmål, som den anordnede fiscal ved Hvidding Herredsting stillede Anders Jørgensen, da retssagen langt hen på sommeren tog sin begyndelse:

»Inquisit ved vel, at et dødsdrag lige så vel kan begås mod en rakker som mod et andet menneske?«

På et tidspunkt forklarede Anders Jørgensen, at han var sprunget frem for at frelse sin ære. Hans ære ville jo lide skade, om han havde rørt ved natmanden. De forsamlede naboer vidnede senere til Anders Jørgensens fordel, og adspurgt ilede bønderne i Øster Vedsted til hjælp med følgende erklæring:

»Som det er begæret af os underskrevne, at vi

vil meddele vores attest og sandheds vidnesbyrd angående den døde Frands Natmands forhold, særlig i den bedrøvelige og vemodige svaghedstid for vort fæ og ellers i andre måder, så vide og vidne vi herved, at bemelte Frands Natmand var af os storligen mistænkt at han måtte være årsag til samme styrkende død iblandt fæet såvelsom vore bæster, ligesom hos Ribe bys borgere og indvånere i henseende til at svagheden kan ikke skønnes at have nogen naturlig årsag, men være af samme art og egenskab som blandt riber fæ. Dette er såvidt anmeldte sag angående, som vi kan sige og vidne. Ellers er det os vel vitterlig, at han var et menneske, som var meget hengiven til fylderier og drukkenskab, som han var meget liderlig med, og at han ellers var berygtet for et uregerligt menneske, som han øvede i mange måder og mod mange og adskillige ærlige folk. Således contesterer vi med god samvittighed og med vor saligheds ed om fornøden. Øster Vedsted den 23. november 1723.«

Hele bevismaterialet blev opsummeret i forsvarens tale til sidst, hvori der står at Anders Jørgensen var en god kristen og et fortræffeligt menneske, født af ærlige forældre og at hændelsen var et rent ulykkestilfælde, ja nærmest Guds retfærdige straf *»ligesom af Guds beskikkelse, der nu ikke længere ville med den ryggesløse og forvovne, ugudelige, nu døde natmand bære over, men lade hannem nu høste det samme, som han altid havde sået, og som altid havde tragtet efter at gøre ulykke, ondt, nød, vånde og blod, så og til hans velfortjente straf og Guds retfærdige råd ladede ham selv søles i blod.«* Der er ikke indført nogen dom over Anders Jørgensen, så vi kan ikke bevise, at han blev frikendt. Men i Seem kirkebog optræder han i de næstfølgende adskillige år som barnefader. Han må nødvendigvis have opholdt sig i hjemmet.

Sagen har for så vidt ende, men der kom et kort efterspil. Frands Natmand havde kone og børn. Konens forbitrelse mod hendes mands morder

kom til udtryk en dag i september samme år, hvor hun kom ridende ud til Seem, og truede ad Anders Jørgensen. Flere vidner at have hørt hende råbe: *»Han haver skudt min mand, lad ham nu skyde mig, så er mine børn både fader- og mode-løse.«* Og senere: *»Såvidt jeg har diet min ærlige moder for sødmælk, skal jeg betale ham.«*

Det lader altså til, at rakkerkonen var født ærlig, dvs. udenfor rakkerstanden, hvad hun selv har påberåbt sig til garanti for, at hun havde mulighed for at hævne sig. Hendes forbitrelse er letforståelig, idet det ikke kræver megen fantasi at sætte sig ind i, hvorledes hendes og børnenes fremtidsudsigter var. Hendes eneste mulighed for en nogenlunde eksistens var at finde en ny mand blandt rakkerne.

Vi ved ikke, hvad det endte med for hendes eller børnenes vedkommende, men det er vanskeligt at forestille sig andet, end at hun og de små måtte ud på landevejene med tiggerposen som tusinder af andre i dette 1700-tallets, til det yderste

liberale samfund. Den døde Frands Natmand findes ikke indført som begravet, hverken i Seem kirkebog, eller i nogen af Ribe bys kirkebøger.

Kilder:

Ribe bys tingbog, 1723.

Lustrup Birks Justitsprotokol 1723.

Hvidding Herredstings tingbog 1723.

H. P. Hansen: Natmandsfolk og kæltringer.

Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl.

David Grønlund: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for hexeri forfulgte og brændte mennesker.

Hugo Matthiessen m.fl.: Ribe Bys Historie 1660-1730.

Søren Mulvad, Varming, 6760 Ribe, f. 1948, lærer, arkivleder. Har tidl. skrevet artikler til »Fra Ribe Amt«, desuden til »Mandøposten«, »Ribevennen«, »Sælen«, »Koldingbogen«, m.fl.